

RODINA JAKO MORFOSTATICKÁ INSTITUTE?

Sociologie se od počátku devatenáctého století rozvíjela jako velký intelektuální projekt, zpracovávající vzrušení, úzkost i nadšení, vzbuze-
né rozpadem tradičních společností na evropském kontinentu a v je-
ho kulturním okruhu. Politická smršť, jež kácela trůny po tisíc let ne-
vyvratitelné, vznik nacionálního státu, masivní nástup dosud přehlíže-
ného „třetího stavu“ – měšťanů, nová artikulace nerovnosti a probou-
zející se sebevědomí a asertivita dělnictva jako „čtvrtého stavu“, úpl-
ně základní změny ekonomických pořádků, naděje, jež vzbuzovaly
ohromné zdroje uvolňované vědou jako novou výrobní silou, i lidský
kapitál, osvobozený občanskými svobodami, – ale také obavy, jež vy-
vstávaly tváří v tvář rýsujícím se konfliktům mezi mladými naciona-
lismy i mezi masovými ideologiemi, zhroucení tradičních mecha-
nismů sociální kontroly při rozsáhlé urbanizaci a sekularizaci, to všechno
bylo součástí laviny změn, pro niž historikové těžko hledali obdobu.

Sociologie se konstituovala, aby tyto změny intelektuálně zvládla
tím, že je vysvětlí – anebo aspoň racionalizuje, tj. zpřehlední a uspořá-
dá tak, aby neděsily. Velké vyprávění o pokroku muselo obsahovat
i něco stálého, na co se lze opravdu spolehnout; báječná loď moderní-
ho věku potřebovala kotvu. Našla ji ve vyprávění o rodině, která tvoří
základ státu, tváří v tvář změnám trvá a poskytuje útočiště v nepohodě.

Učebnice sociologie po dlouhou dobu začínaly tvrzením, že rodina
je pro sociologii příkladem morfostatické instituce. Představuje soci-
ální zařízení, jehož primárním účelem je vytvářet soukromý prostor,
stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své
členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve
svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím rodina ovšem nebrzdí.
Naopak: svou stabilitou dynamiku umožňuje a v jistém smyslu i pod-
poruje, protože brání společenský systém před chaosem a zhroucením.

Tak, jako byla rodina kotvou jistoty pro obyčejného člověka, byla
i pro badatele při reflexi společenského vývoje stálým prvkem analy-
tického systému. O rodině si mohl být sociální teoretik dlouho jist, že
se ve svých funkcích i základní struktuře ve svém dnešním stavu neli-

ší významně od toho, jak vypadala na počátku naší civilizace. A že může s rozumnou mírou jistoty předpokládat principiálně stejné fungování a strukturu rodiny třeba i po dalším století dynamického vývoje moderních společností. Povaha moci, povaha osídlení, povaha nerovnosti, povaha práce – to všechno a ještě mnohé další procházelo revolučními změnami a dalo se očekávat, že se bude měnit i dále. Ale tatínek, maminka a děti? Jevilo se, že rodina působí a bude dál působit jako nenápadný, ale velmi významný stabilizující moment, který zaručuje společnosti koherenci a staví hráz anomii v proudu radikálních změn.

Toto přesvědčení vládlo v sociologii po celé devatenácté a ještě i přes první polovinu dvacátého století. Pokud bylo vzácně zpochybněno, pak jen nostalgickými hlasy těch, kdož litovali zániku tradičních společností; i ti však viděli ten zánik spíše v úpadku rodinného života nižších vrstev společnosti.

Přesvědčení o tom, že (měšťanská) evropská rodina devatenáctého století vyznačuje se tak znamenitou funkčností, že odkazuje k něčemu, co tu vlastně vždycky bylo a také tu navždy zůstane, nerušily ani koloniálními výboji zprostředkované kontakty s jinými kulturami a jinými uspořádáními legitimacy reprodukčního procesu. Byly vesměs zpracovávány v povážlivě spekulativní konstrukce. Univerzitního profesora či soukromého učenice druhé poloviny devatenáctého století (ženy se tehdy podobným aktivitám ještě nevěnovaly), bezpečně usazeného v patriarchálním prostředí měšťanské rodiny, muselo hřát a příjemně vzrušovat rozvíjení představ o nelítostném matriarchátu na počátku našich dějin a o kuriózních snubních praktikách divošských kmenů na ostrovech věčné lásky. K jeho konceptu rodiny to všechno tvořilo jen jakési barvitě pozadí.

* * *

Přesvědčení o stabilitě a neměnnosti určité, pro náš kulturní okruh charakteristické formy rodiny ovšem nutno odlišit od stability přesvědčení, že rodina je stabilizujícím prvkem sociálního systému, ať už vypadá jakkoli. Už nejstarší etické a morálně normativní spisy poukazují na to, že jakmile lidé přestávají plnit rodinné závazky, společnost ztrácí svou sílu. **Konfucius** byl už před dvaceti pěti stoletími přesvědčen, že by přibýlo štěstí a prosperity, kdyby se každý choval řádně ve svém rodinném životě. Nepřehlédnutelná část nejstarších posvátných židovských knih – *Exodus*, *Deuteronomium*, *Ecclesiastes* i *Žalmy*

a *Příslaví* – klade důraz na význam poslušného dodržování pravidel rodinného života. Také nejstarší dochované indické spisy – jako *Rgvéd*, napsaná někdy v druhém tisíciletí před naším letopočtem – věnují značnou pozornost rodině.

Hierarchické uspořádání rodinných vztahů sloužilo od nepaměti jako opora a legitimace hierarchických uspořádání vyšších společenských celků a respektování moci hlavy rodiny socializovalo k respektování moci panovníka. Jak pěkně ukazuje **Hannah Arendtová [1959]**), i v kolébce demokracie, řecké *polis*, svobodnými občany byli jen muži, patriarchové svých klanů a rozsáhlých domácností, v nichž vládli despoticou mocí. Prostorem svobody a rovnosti byl pouze prostor veřejný, kdežto rodina byla prototypem hierarchie a pevné uspořádanosti. Filosofující a spekulativní teorie rodiny vždycky k těmto skutečnostem odkazovaly. Vývoji raně sociologických teorií rodiny zejména v devatenáctém století bude věnována *první kapitola* této knihy, v které najdete i základní poučení o počátcích české sociologie rodiny.

S nástupem „velkých teorií“ do sociologie na konci padesátých let dvacátého století stává se nahodilé a spekulativní teoretizování o rodině dále neudržitelné. Po několika desetiletích stagnace, jež nastala po úpadku spekulativních teorií a byla vyplněna deskriptivními a nesystematickými pracemi, objevuje se – samozřejmě v souvislosti s **Talcottem Parsonsem** – „velká teorie“ i v sociologii rodiny. Strukturální funkcionalismus dokázal koncipovat sociologickou teorii rodiny, jež funkčně zapadala do jeho velké systémové teorie společnosti.

S pokrokem historického bádání a s rozvojem vědecké kulturní antropologie, která nahradila často diletantské etnografické postřehy z exotických kultur, je v padesátých letech souběžně formulována **Williamem J. Goodem** i druhá velká teorie rodiny padesátých let. Je to teorie koncipovaná nikoli funkcionalisticky a strukturálně, ale na základě historických a antropologických srovnávacích bádání. Tyto dvě základní sociologické teorie moderní rodiny (a jejich přijetí, ohlas a kritika) tvoří obsah *druhé kapitoly* naší sociologie rodiny.

Na konci šedesátých a zejména v sedmdesátých letech jsou pak – v odporu k dominanci strukturálního funkcionalismu v akademickém světě, i analogií k němu – činěny pokusy formulovat teorii rodiny v rámci konkurenčních sociologických paradigmat. Objevují se v teorii sociální směny, v teorii sociálního konfliktu i ve fenomenologicky orientované sociologii, často s využitím podnětů symbolického interakcionismu a sociálního konstruktivismu; také sociobiologie věnuje

významnou pozornost rodinnému chování člověka. S možností jakési výjimky u symbolického interakcionismu se však úspěch strukturálního funkcionalismu nepodařilo opakovat. Došlo místo toho k rozpadu koherentního pohledu na rodinu v sociologické teorii, který dosud nebyl překonán. Přehled těchto teoretických pokusů je obsahem *třetí kapitoly* naší příručky.

Už v devatenáctém století ovšem byla obrácena pozornost sociologie, zejména díky dílu **Karla Marxe**, ke skutečnosti, že všechny lidské společnosti jsou vertikálně diferencovány. Životní šance, způsob života i vidění společnosti se liší podle toho, na kterém místě sociální vertikály se člověk nachází. Liší se i rodiny ve svém habitu, ustrojení a vzájemných vztazích. *Čtvrtá kapitola* této knihy je věnována třídní diferenciaci rodinného chování. Rodina je univerzální lidská instituce, je však zároveň i základním kamenem sociální nerovnosti: v reprodukčním chování, rozdílným způsobem péče o děti i povahou výbavy v podobě kulturního a sociálního kapitálu přenáší rodina nerovnost z generace na generaci a přispívá ke stabilitě nespravedlivosti lidského údělu. Zejména anglická sociologie s tradičně vyvinutým smyslem pro třídní rozdíly rozpracovala v sociologii rodiny toto hledisko, zatímco americká sociologie se opírá spíše o pojem stratifikace a francouzská si všímá zejména interakce mezi rodinnými a vzdělávacími systémy a je otevřenější vlivu kulturní antropologie. Všechny studie ukazují, že rodina působí jako nejmocnější prvek z těch, jež paralyzovaly a paralysovaly soudobé úsilí západních společností o vyrovnání lidských šancí alespoň v okamžiku sociálního startu. I poté, co byl zeslaben vliv předávání ekonomického kapitálu a otevřenost vzdělávacího systému až po všeobecný přístup k univerzitnímu vzdělání oslabila podstatně vliv rodinného kulturního kapitálu, vynořil se nový akcent, kterému také věnujeme pozornost v této kapitole: je to existence kognitivních tříd, nestejně intelektuální výbavy rodičů, hereditárně přenášené na děti a sociálně posilované.

Pátá kapitola je o lásce. Ta je dnes vlastně jediným legitimním důvodem k založení rodiny. Jak ovšem ukazují teorie sňatkového trhu, sociální a kulturní determinanty výběrového párování ovlivňují vznik rodiny nereflexivně, ale o to účinněji. Ovlivňují i to, co je považováno obecně za doménu spontaneity, lidské sexuální chování. Sex je od pradávna i instrumentem moci a kulturní vzorce jeho regulace prošly několika revolučními transformacemi, mezi nimiž ta poslední sexuální revoluce, která se u nás opožděně zviditelnila změnou ekono-

mického řádu a návratem kapitalismu, není mezi nimi tou nejvýznamnější.

Rodina se ovšem z lidského páru zakládá až narozením prvního dítěte. Na rozdíl od domácnosti, kterou mohou tvořit a často také tvoří i lidé žijící v páru opačného i stejného pohlaví a jež se zakládá také soužitím jiné, větší skupiny osob, ať už pokrevně spjatých, anebo nikoli, pro rodinu je svazek krve definující vlastností. Rodičovství ustavuje rodinu a je mu věnována *šestá kapitola*. V tradiční společnosti rodičovství bylo tou nejpřírozenější věcí na světě, soudobá sociologie rodiny stojí před vysvětlením jeho nesamozřejmosti: mateřství změnilo se pro většinu žen z fatálního údělu v akt vědomé volby. Rodičovství tím mnoho získalo, ale řada jistot se z něho zároveň ztrácí. Postavení rodičů při socializaci dítěte je zatlačováno do pozadí mocným vlivem vrstevnické skupiny, jejíž hodnoty jsou stále více určovány vlivem hromadných sdělovacích prostředků; autonomie rodičů je omezována všude pronikajícími veřejnými institucemi a pro teorii socializace se stává nesamozřejmou i socializace k mužské a ženské sociální roli.

Právě tyto základní sociální role totiž prošly a dále procházejí hlubokou a historicky jedinečnou vnitřní přestavbou. Změnilo to povahu rodiny i v tom, čím rodina přes všechno vnější zdání stále pro člověka je, totiž nejvýznamnější ekonomickou institucí. Struktura vztahů v rodině se zaměstnanou ženou vypadá jinak, a jinak vypadají i legitimační postupy pro takovou rodinu. Domácnosti s dětmi, kde oba rodiče pracují, se právě v posledním půlstoletí minulého věku staly opět z výjimky obecným stavem. Sociologické zmapování a teoretické zpracování těchto změn je předmětem naší pozornosti v *kapitole sedmé*.

Osmá kapitola je věnována jinému fenoménu, který transformoval vnitřně i rodiny, jichž se přímo nedotkl: rozvodu jako moderní alternativě tradičního ...*dokud nás smrt nerozdělí*. Sleduje nejprve, jak se měnila právní regulace rozlučitelnosti manželství jakožto výraz postupné legitimace sukcesivní monogamie, v níž – alespoň jako v alternativní normě – dnes žijí společnosti našeho kulturního okruhu, a uvádí do mezinárodního kontextu vývoj rozvodovosti v naší společnosti. Těžiště kapitoly však spočívá v přehledu pokusů, v nichž se sociologie pokoušela a pokouší teoreticky vysvětlit rozvodové chování a empiricky identifikovat koreláty a prediktory rozvodu. Protože rozvodové chování vede vesměs k opakovanému manželství, je v této kapitole přehlédnuta i rostoucí literatura věnovaná tomuto jevu.

Konec manželství byl vždycky vnímán jako konec rodiny, alespoň

té měšťanské nukleární, a kapitolou o rozvodu by mohla končit i naše knížka. Ale tak jako rozvodem rodina v realitě nekončí, nekončí jím ani naše knížka: následuje ještě *kapitola devátá*, jež může jen naznačit, co se před námi otevírá na prahu nového tisíciletí, v době, která aspiruje na otevření nového věku postmoderního, ale které střizlivější pozorovatelé (Giddens, Beck) raději říkají doba pozdní anebo reflektované modernity.

* * *

Každá z kapitol podává výběrový přehled vývoje sociologického poznání k danému tématu za tu dobu, kdy jsme byli od intelektuálního vývoje našeho kulturního okruhu odděleni železnou oponou. Kognitivní pokrok však vždycky sleduje – alespoň pro sociologii to zajisté platí – jakýsi vývoj reality, kterou pozoruje. Počínaje čtvrtou kapitolou měníme perspektivu od historicky k problémově strukturovanému výkladu, v němž zůstáváme na půdě posledních padesáti let. Na problémově uspořádaném materiálu však znovu a znovu vidíme, jak významně bylo zpracování sledovaného tématu v sociologické teorii ovlivněno dynamickým vývojem předmětu svého zkoumání: kdeže je rodina jako morfostatická instituce!

Padesátá až osmdesátá léta dvacátého století totiž jakoby podtrhla a sečetla celé zrání moderního věku; poslední dekáda už aspiruje na to být počátkem úplně jiné epochy. Platí to i pro rodinu. Padesátá léta byla jakýmsi retro-časem: rodina jakoby se pokusila obnovit své centrální postavení ve společnosti i svou tradiční vnitřní harmonii, pevnou hierarchii a funkční uspořádanost, která snad v realitě ani nikdy neexistovala. V průběhu šedesátých let v západní Evropě, v USA i u nás dospívají a vstupují do společnosti mladí lidé narození po druhé světové válce. Tato nebývalé velká kohorta, vychovaná pod vlivem pokleslého freudismu i poválečné destabilizace mnohdy krajně permissivně, má mimořádné generační sebevědomí. Je odhodlána prosadit svůj systém hodnot a klást společnosti velké otázky. Je odhodlána nepřehlížet rozpory, od nichž její rodiče v dobré víře odvraceli tvář. Vyrůstala právě v rodinách padesátých let, v době, jež bývá ve Spojených státech i v západní Evropě označována jako dekáda rodiny. V sociální rétorice, v reklamě (a nakonec i v sociologické teorii) vládla tehdy skutečně představa o rozkvětu pevné, šťastné dvougenerační rodiny, manželského páru v rodinném domku na předměstí, s funkčně (tradičně) oddělenými a komplementárními rolami muže a ženy a s ale-

spoň třemi dětmi. V realitě je to ovšem právě konec tohoto desetiletí, kdy započal trend snižování počtu dětí v rodině a nastalo zvyšování počtu rozvodů.

Děti v rodině vnímaly ostřeji rodinnou realitu nežli rodinnou rétoriku. Když pak dospívaly, odmítly rodinnou rétoriku jako pokryteckou a začaly klást otázku po samém smyslu tradiční rodiny. Západní Evropou a Spojenými státy prošla vlna sociálních nepokojů, radikálních hnutí a (zatím) i posledního rozmachu velkých ideologií. Pod vlivem marxismu (často radikálního, maoistického zabarvení) a feminismu (v radikální podobě i lesbicky orientovaného) byla tradiční rodina označena za ideologický, utlačující koncept, jenž nereprezentuje nic v realitě; a pokud ano, tím hůř!

Nešlo ovšem jen o změnu rétoriky. Radikální kritika rodiny skutečně prokázala, že instituce, která byla považována za snad nejstabilnější výtvor naší civilizace, se nejméně od konce první světové války podstatně změnila a dále mění. A že se mění nikoli marginálně, ale ve svých nejzákladnějších charakteristikách. I když si je můžeme úvodem jen předběžně vypočítat, přece je nutné zaznamenat, že se jedná o změny, jež mají vesměs hluboké kořeny, ale právě v druhé polovině dvacátého století se zviditelnily. Jsou to zejména:

1. V křesťanském kulturním okruhu měla po staletí rodina monopol na legitimní sex. Tento monopol padl. Nejprve se stal všeobecně legitimním sex předmanželský, pak se začal klást otázník i nad monopolní právo manželského partnera na sex toho druhého.

2. I při ztrátě monopolu na legitimaci sexu mohla se monogamická párová rodina zachovat jako institucionalizovaná legitimace *reprodukčního* aktu. Protože nové technologie (hormonální antikoncepce, nitroděložní tělísko – UID, vasktomie...) poprvé v historii lidstva postavily opravdu účinnou hráz mezi sex a početí, i při legitimaci mimomanželského (před-, po-, případně extra-manželského) sexu mohl jí zůstat monopol na legitimaci plazení dětí. Poměrně dlouho v rodině také zůstal. Od počátku sedmdesátých let ale stoupá prudce počet nemanželských („nelegitimních“) dětí ve všech společnostech našeho kulturního okruhu. V zemích, kde se čtvrtina (ale už i přes 50 %) dětí rodí mimo manželství, je pak už těžké mluvit o legitimitě či nelegitimitě dětí a o monopolu manželství na plazení a socializaci dětí.

3. Tradiční rodina přispívala ke stabilitě společnosti i tím, že výběr manželského partnera nebyl v rukou těch, kdož zakládali rodiny v novém pokolení, nýbrž byl v rukou jejich rodičů. Ti samozřejmě vybírali

i (vesměš však především) s ohledem na to, nakolik je potenciální partner vhodný z hlediska kontinuity rodinného statu, majetku i kulturního habitu. Individualistické klima, hodnota svobodné volby, hypertrofování na úkor hodnoty nadosobní odpovědnosti, a ztráta sociálních distancí v demokratických společnostech způsobily spolu s otevřeností mobilních drah postupně podstatnou erosi vlivu rodiny původu na potenciální status rodiny prokreační a minimalizovaly tento stabilizující prvek. Dvě světové války, světová hospodářská krize mezi nimi, u nás zejména i komunistický puč, také demonstrovaly, jak málo je jistoty v trvalé držení a nezměnitelnou hodnotu rodinných majetků.

4. Křesťanství koncipovalo manželství jako instituci, která je těmi, kdož byli jednou sezdáni, nezrušitelná. Rodinu jednou založenou považovalo za doživotní. Trvalost rodiny byla garantována transcendentním imperativem: *Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj*. Toto pojetí však bylo úspěšně atakováno pojetím manželství jako občanské smlouvy. Jako právního kontraktu, jenž patří k těm, které jsou vypověditelné kteroukoli ze stran. Transcendentní garance svazku slábne a mizí. Na její místo nastoupil prvek tak efemérní, jako je láska, založená na sexuální přitažlivosti. Začal růst počet rozvodů a opakovaných manželství.

5. Prohlubující se dělba práce a rozvoj speciálních institucí vyvlastnily rodině řadu jejích tradičních funkcí. Nejprve došlo k odluce bydliště a pracoviště a rodině se vzdálil námezdně zaměstnaný muž. Po oslabení produkční funkce rodiny ztrácely postupně naléhavost i další její základní funkce. Tam, kde byla rodina kdysi nezastupitelná, nastoupili specialisté a formální organizace. Škola převzala od rodiny vzdělávání dětí a masmédiu zrušila monopol rodiny na jejich socializaci k respektovaným hodnotám a správnému životnímu stylu. Lékaři, nemocnice a síť sociálních zařízení převzaly od rodiny péči o nemocné, staré a postižené. Rodině zůstal konsum, zábava a citové bezpečí, z čehož jen v tom posledním je ještě nenahraditelná. To ji ovšem vyděluje z komunity, stává se z ní *útočiště před bezcitným světem* (Haven in a Heartless World), jak v duchu své doby s notnou dávkou ironie nazývá svou knihu o rodině **Christopher Lasch [1977]**.

6. Párová monogamická rodina je instituce, kterou si naše civilizace vybudovala jako svůj způsob ochrany reprodukčního procesu. Hlavním smyslem rodiny byla výchova dětí. Děti se rodilo hodně, a i když jejich výsledný počet v rodině redukovala vysoká úmrtnost, péče o ně dokázala naplnit život muže i ženy. Jak už jsme řekli, na počátku dvacátého století dostala se člověku poprvé v jeho dějinách do

rukou masově dostupná a později (i v kombinaci s legalisací uměle navozených potrátů) i naprosto účinná antikoncepce. Od poloviny šedesátých let začala v zemích našeho civilizačního okruhu padat porodnost jako kámen a dnes je v mnoha z nich rodina s jediným dítětem nejčastějším typem rodiny. Rodina nejenže ztratila monopol na plození dětí, ona přestala namnoze mít děti vůbec. V sousedním Německu téměř čtvrtina manželských párů zůstává ze svého rozhodnutí celoživotně bezdětná, a také u nás podíl dobrovolně bezdětných stoupá.

7. I pokud v rodině jsou, při zmíněném vyvlastnění řady tradičních rodičovských funkcí formálními organizacemi jedno či dvě děti nedokáží naplnit život ženy ani muže. Změnila se i povaha práce, která je stále více manipulací se symboly než s předměty a nevyžaduje tedy fyzickou zdatnost: to, že je žena slabší než muž, ji už v zaměstnání nehandicapuje; hloupější není. Od konce padesátých let ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže. Několik let věnovaných mateřství se mění z celoživotního údělu ve významnou, ale v prodlužujícím se životě už jen poměrně krátkou epizodu. Obsah a povaha komplementarity mužské a ženské role dostávají radikálně nové půdorys.

To všechno jsou naprosto podstatné změny, hlubinně zasahující sociální struktury soudobých společností našeho civilizačního okruhu i individuální životy všech jejích členů.

Časem se ovšem ukázalo, že hloubka těchto změn byla v prvním šoku místy přeceněna a že „běžný člověk se v záplavě technických a sociálních změn ještě nerozpustil... proplouvá stále ještě na své sociální kři, doprovázen několika málo skutečně blízkými lidmi s několika desítkami bližších či vzdálenějších známých...“ [Keller, 1995:20]. Ukázalo se také, že tyto změny zasahují rodiny různých sociálních vrstev a různých subkultur v různém stupni a v různé podobě. Aspirace na založení trvalého párového vztahu a touha po dětech jako naplnění vlastního osudu zůstávají však pro naprostou většinu lidí kotvou života. Prostý pohled na křivky vitálních statistik ale přesvědčí každého skeptika, že lavina změn zasáhla rodinu západoevropského typu v druhé polovině dvacátého století natolik, že sociální teorie rodiny nemůže beztržně zůstat ve stereotypu svých tradičních konceptů.

Pro sociologickou teorii měl prudký vývoj předmětu jejího zkoumání dva samozřejmě důsledky. Především byl otřesen koncept rodiny jako morfostatické instituce. Je odvozen ze situace, kdy rodiče byli závazným a víceméně jediným vzorem pro nastupující generaci, kde

nashromážděná zkušenost měla dlouhou platnost a předávala se pomalou socializací z rodičů na děti. Ač se mnohé změny začaly hlásit o hodně dříve, odlišnost v chování generací v polovině dvacátého století akcelerovala tak dramaticky, že rodina mohla být stěží nadále považována za archetyp stability.

Za druhé si sociologie rodiny uvědomila, že nemůže budovat svou teorii výlučně na základě modelu monogamické, neolokální a dvougenerační rodiny. Ač to byl model do poloviny dvacátého století normativně závazný ve střední třídě, se silným přesahem do celé společnosti, a ač aspoň jako normativní model zůstává pro většinu populace v platnosti, není dále možno přehlížet jeho varianty a odchylky od něho, četné zejména mimo střední třídu a mimo bílé většiny až dosud majoritní v naší civilizaci. Není možné také přehlížet fakt, že s tím, jak se zúžil prostor reprodukčního chování v sociálním prostoru, nabývají na legitimitě a na významu jiné typy domácností, od nejrůznějších typů nesezdaného soužití a sezdaného nesoužití přes programový život mimo rodinné svazky či manželství po soužití homosexuálů a adoptivní rodiny lesbiček. S tím či oním můžeme nesouhlasit, nemůžeme to však nevidět.

Z přiznání si této obrovské plurality lidského snubního a reprodukčního chování vyplynula pak přirozeně, za třetí, resignace na pokus o vybudování jedné základní teorie rodiny, aspoň prozatím.

Vyplývá tedy i z povahy sledovaného předmětu, že, počínaje sedmdesátými lety a čtvrtou kapitolou této knihy, opouštíme perspektivu vývoje „sociologické teorie rodiny“ a začínáme sledovat jednotlivé jevy lidského snubního a reprodukčního chování. Jednotná sociologická teorie rodiny dnes totiž neexistuje stejně tak, jako neexistuje jednotná „rodina“. Jestliže v současné době domácnosti, konstituované manželským párem s dětmi (což se tradičně chápe jako rodina), tvoří v Evropě jen asi čtvrtinu ze všech domácností, pak ze sociologické produkce nepojednává o „rodině“ ani ta jedna čtvrtina.

V sociologické teorii došlo k jevu, o němž se mluví jako o „balkanizaci sociologie rodiny“. Je charakteristické, že jediné významné pojednání o rodině v poslední době napsal pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii **Gary S. Becker** (*Pojednání o rodině – A Treatise on the Family [1981]*); celkový přehled o vývoji problematiky pak dnes ještě nejspíš poskytují kompilované referenční práce.

Druhá kapitola

KLASICKÉ TEORIE RODINY

Snaha o vysvětlení principů, na nichž je založena sociální organizace lidské reprodukce, je stará jak lidstvo samo. Příbuzenská organizace je pro člověka podstatná od prvního okamžiku, kdy zakládá jakkoli primitivní společnost a, jak ukázal přesvědčivě **Claude Lévi-Strauss**, už *Myšlení přírodních národů* (*La pensée sauvage [1966]*, česky [1971]) je organizováno v podstatné míře kolem snahy pochopit a v symbolech vyjádřit a komunikovat genealogické struktury a příbuzenské a klanové vazby. Lidstvo o to usilovalo dávno před tím, než člověk vynalezl písmo a byl schopen zanechat svým potomkům zprávu o svém úsilí v podobně psaného textu. Naznačili jsme už v úvodu, že nejstarší literární památky vesměs obsahují jakousi teorii rodiny. Jsou to ovšem dlouho jen texty, které referují k nadpřirozenému, nereflektují svou gnozeologii a směšují hodnocení a vysvětlení.

Sociologie, když se na počátku devatenáctého století emancipovala od filosofie, se tyto limity pokusila cílevědomě překonat – byla založena právě jako pozitivní věda. Jak obtížný, ne-li nemožný úkol si stanovila, je pěkně pozorovatelné právě na příběhu sociologie rodiny.

2.1. Počátky v devatenáctém století

V devatenáctém století bylo prototeoretické a teoretické myšlení o rodině živeno ze dvou hlavních zdrojů. Základní podněty dostávalo na jedné straně od institucionální *historicko-právní školy*, jež mu dala na dlouhou dobu normativní charakter. Velmi dobře se snažela s vládnoucím evolucionismem, naturalismem a organicismem.

Na druhé straně významně působilo na rozvoj teorie rodiny *myšlení sociálních kritiků a reformátorů*. Ať už byli konzervativní anebo pokrokařské orientace, opírali se spíše nežli o právní normy o přímý kontakt s chaotickou sociální realitou. Jejich práce stojí na počátku empirické tradice v sociologii. Výrazní autoři ovšem ve své práci spojovali působení obou podnětů.

Srovnávané dva myšlenkové proudy se liší také tím, jakou rodinu měl který v centru pozornosti. Zatímco institucionální tradice vychá-